

De fredede fortidsminders tilstand

– landmændenes syn på gravhøjene

Af stud. mag. Marlene Sørensen, Forhistorisk Arkæologisk Institut, Aarhus universitet

De sidste par år har jeg ført tilsyn med de fredede fortidsminder i Give og Egtved kommuner for Vejle Amt, som har tilsynspligten. Jeg har kunnet konstatere, at mange fortidsminder, trods den lovmæssige fredning, lider overlast. Artiklen belyser de fredede fortidsminders tilstand og diskuterer, hvordan vi kan forbedre situationen, inden uerstattelige værdier ødelægges for altid.

Fortidsmindernes tilstand

Tilsynet i Egtved og Give kommuner omfattede i alt 175 fredede fortidsminder. Langt størstedelen af de tilsete fortidsminder er gravhøje uden nærmere datering. Skema 1 viser, at der ved næsten halvdelen af de tilsete fortidsminder fandt en overtrædelse af loven sted.

Skema 1: Overtrædelser af loven ved 1. tilsyn (Give og Egtved kommuner).

	Give/ Egtved
Antal fortidsminder	175
Antal fortidsminder m. påtale	79 (45%)
Ændring i fortidsmindets tilstand (Museumslovens § 29 e)	33 (19%)
Overtrædelse af 2 meter zonen (Museumslovens § 29 f)	53 (30%)
Overtrædelse af 100 meter zonen (Naturbeskyttelseslovens § 18)	30 (17%)

Bemærk: Summen af overtrædelser er ikke lig med summen af antal fortidsminder, da der ved enkelte fortidsminder er sket overtrædelse af flere paragraffer samtidig.

Den hyppigste ændring i fortidsmindets tilstand bestod i deponering af affald på fortidsmindet. Ofte var der tale om bunker af marksten, der ved markarbejdet var sorteret fra og henlagt på en gravhøj i nærheden.

Desuden forekom der en del kreaturskader på gravhøjene. Mht. overtrædelse af 2 meter zonen var det største problem, at der pløjedes for tæt på fortidsmindet – ofte pløjedes der helt ind til højfoden.

Den almindeligste overtrædelse af 100 meter zonen var, at der deponeredes affald af en eller anden form tæt på fortidsmindet, hvilket hindrede indsynet til højen.

Ved et opfølgende 2. tilsyn kunne det konstateres, at mange lodsejere ikke havde bragt de påtalte forhold i orden. Ved 2. tilsyn var forholdene stadig ikke i orden ved 56 fortidsminder, dvs. ved 32 % af samtlige fortidsminder. Først ved 3. tilsyn lykkedes det at få afsluttet langt hovedparten af sagerne, således at der kun er 3 sager (hvor særlige forhold spiller ind) tilbage. Tilsynene har således virket efter hensigten, men de har været langt mere ressourcekrævende end ventet. Det er i denne forbindelse interessant, hvordan situationen har set ud tidligere, og hvordan det ser ud i andre dele af landet. Er situationen i Egtved og Give kommuner enestående, eller er der en generel landsdækkende tendens til ikke at respektere lovens bestemmelser?

I 1950'erne og 1960'erne blev der ført regelmæssige tilsyn med de fredede fortidsminder i Danmark.

Tilsynet blev udført af formændene for fredningsnævne, som tillige var dommere. Ifølge flere kilder havde det regelmæssige tilsyn en positiv virkning på fortidsmindernes tilstand (Kristiansen 1985: 152; Hansen 1988: 208f). I 1970-75 i forbindelse med indførelsen af en ny fredningslov blev dommertilsynet imidlertid nedlagt, og tilsynsopgaven overførtes til en samlet fortidsmindeadministration under fredningsstyrelsen. Desværre fulgte pengene ikke med, hvilket bevirkede, at tilsynene ophørte. I 1979 blev det ud fra en stikprøvebesigtelse konstateret, at fortidsmindernes tilstand i løbet af det sidste årti var væsentligt forringet. Der var ved stikprøvekontrollen påtaler ved op til 15 % af fortidsminderne. Resultatet blev, at fortidsmindetilsynet i 1980 blev uddelegeret til de enkelte amter (Kristiansen 1985: 146-158). Merete Holm (2002) har påvist, at de fleste amter tolker loven således, at de kun skal gribe ind overfor ulovlige

forhold, såfremt de modtager en anmeldelse. Kun tre-fire amter fører regelmæssigt tilsyn med de fredede fortidsminder.

Fyns Amt fører, ligesom Vejle Amt, kommunevise tilsyn med fortidsminderne. Fordelingen af overtrædelser på Langeland og overtrædelsernes karakter fremgår af skema 2.

Skema 2: Overtrædelser af loven ved 1. tilsyn (Langeland).

	Langeland
Antal fortidsminder	139
Antal fortidsminder m. påtale	33 (24%)
Ændring i fortidsmindets tilstand (Museumslovens § 29 e)	2 (1%)
Overtrædelse af 2 meter zonen (Museumslovens § 29 f)	23 (17%)
Overtrædelse af 100 meter zonen (Naturbeskyttelseslovens § 18)	0 (0%)
Overtrædelse af § 29 e og 29 f	9 (6%)

Note: Skemaet er opstillet på baggrund af oplysningerne i Watkins 2003 med tilladelse fra Fyns Amt.

Ved det opfølgende tilsyn på Langeland blev 30 af fortidsminderne med overtrædelser genbesigtiget. Af disse havde 13 rettet op på forholdene. Ved 2. tilsyn fandt der således fortsat overtrædelser sted ved ca. 12 % af samtlige fortidsminder.

Sammenlignet med situationen i 1979 er den procentvise overtrædeshyppighed både på Langeland og i Egtved/Give meget høj. Det skal imidlertid erindres, at den hyppigste overtrædelse i både Egtved/Give og på Langeland er overtrædelse af 2 meter zonen, og denne regel var ikke indført i 1979. Der er dog meget der tyder på, at indførelsen 2 meter zonen ikke har hjulpet. Landmændenes pløjeetik er stort set uændret i forhold til 1992, hvor reglen blev indskrevet i loven (Rothenborg 2004: 1, 4).

Forskelle i natursyn – en årsag til konflikt
Af skema 3 fremgår det, at overtrædelsesprocenten er langt højest for fortidsminder, der ligger i ager. Af sammenligningen mellem Langeland og Egtved/Give ovenover står det endvidere klart, at den hyppigste overtrædelse begge steder består i, at der pløjes for tæt på fortidsmindet. Det vil sige, at det hovedsagelig er

landmændene og deres forhold til fortidsminderne, der skal fokuseres på for at klarlægge årsagerne til overtrædelserne.

Skema 3: Fordeling af overtrædelser i forhold til fortidsmindeplacering (Give/Egtved kommuner)

	Ager	Skov	Udyrket	Bebyggelse
Antal fortidsminder	66	62	41	6
Antal fortidsminder m. overtrædelser	48	19	17	2
Overtrædelsesprocent	73%	31%	41%	33%

Strukturudviklingen indenfor landbruget med større og større brug til følge kan have betydning for fortidsminderens tilstand. Dels er der i dag sjældent tale om nedarvede slægtsgårde, hvilket kan have ændret landmændenes tilknytning til jorden og dens fortidsminder og dels er der større fare for, at forpagtere, landbrugsmedhjælpere eller maskinstationer ikke tager særligt hensyn til kulturhistoriske levn, da de ikke har et personligt forhold til jorden (Rothenborg 2004: 4). I den forbindelse kan det formentlig have betydning, at der ikke undervises i kulturhistorie på landbrugsskolerne (se Merete Holms artikel i dette nr.). Det er vigtigt, at ikke kun ejeren, som kontaktes i forbindelse med fortidsmindetilsynet, men også forpagtere og landbrugsmedhjælpere informeres om lovgivningen og opnår forståelse for, hvorfor reglerne er, som de er. Desuden ville undervisning i kulturhistorie på landbrugsskolerne grundlægge en viden om fortidsminderne, som ville bevirke, at amtets oplysninger ikke forekommer fremmede eller urimelige. Såfremt det ikke er ejeren selv, der pløjer, kan en overtrædelse altså skyldes uvidenhed om reglerne.

Manglende regelmæssighed i tilsynene spiller formentlig også ind. Når tilsynene forekommer spredte og med mange års mellemrum, vil det sandsynligvis opleves som en tilfældig slåen ned på ulovligheder frem for et mere vedvarende ønske om at forbedre fortidsminderens tilstand. Denne situation medfører en ligegyldighed overfor fortidsminderne og lovgivningen.

Den afgørende årsag til den manglende overholdelse af lovens bestemmelser skyldes dog sandsynligvis forvaltningens og landmændenes forskellige syn på omgivelserne og naturen; det vi kalder natursynet. Toeretisk kan der skelnes mellem to natursyn, som står i kontrast til hinanden; en agrar og en arkadisk opfattelse af naturen. Ifølge det agrare natursyn er naturen en ressource, der udgør det materielle grundlag for menneskets produktion. Menneskets bestemmelse er at nyttiggøre naturen. Dette nytteprægede natursyn findes ofte blandt dem, der bruger naturen som arbejdsplads, heriblandt hos mange landmænd. I modsætning hertil står det arkadiske natursyn, hvor naturen hovedsagelig betragtes som havende en oplevelses og rekreativ værdi. Naturen skal derfor helst være uspolet og æstetisk. Denne

holdning kendetegner især folk, der ikke i det daglige er afhængige af naturen (Schmitt 1986; Matsen 2001: 36-39). De to opfattelser kan overføres til synet på fortidsminder. Enten opfattes de som havende en æstetisk værdi, eller også opfattes de som forstyrrende elementer, der ligger i vejen. Forvaltningen, i dette tilfælde amtet, agerer på baggrund af lovens udformning. Denne vil som oftest repræsentere et arkadisk natursyn, da man i lovgivningen så vidt muligt har forsøgt at tage hensyn til internationale konventioner/forpligtelser samt påvirkninger fra interesseorganisationer m.m.

For landmændenes vedkommende er der mange faktorer, der spiller ind på, hvilket syn de har på naturen. Faktorerne er illustreret i figur 1.

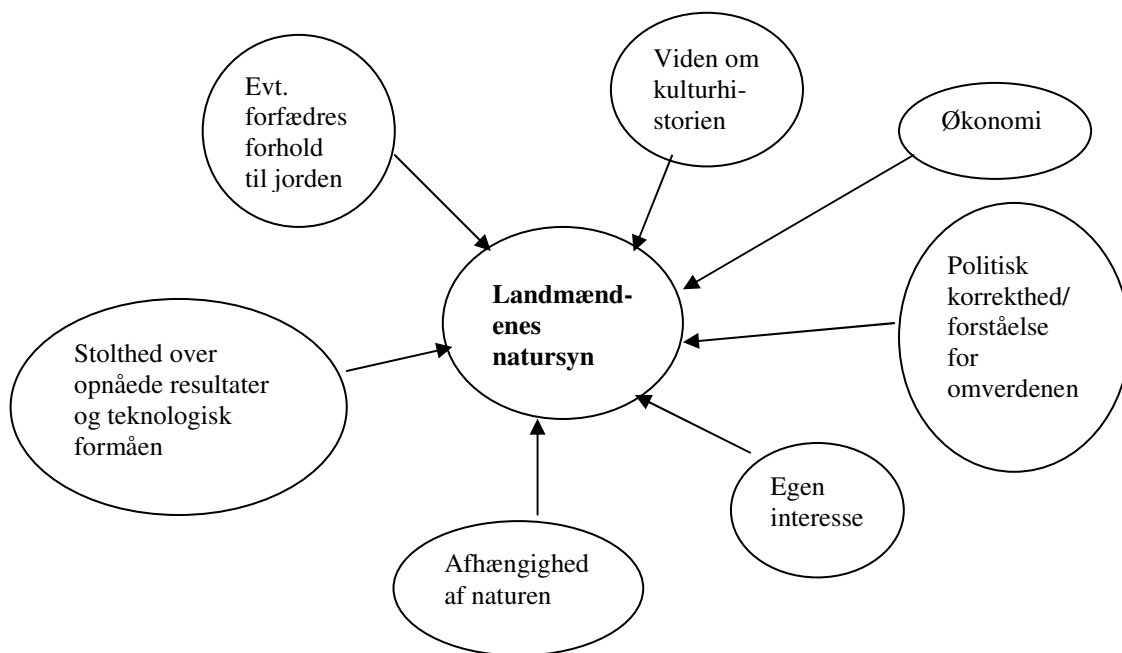

Fig. 1 Faktorer der har betydning for landmændenes natursyn

De forskellige faktorer indflydelse bevirker, at landmænd ikke kan skæres over én kam. Forståelsen for fortidsmindernes værdi i sig selv og for andre menneskers oplevelse af gravhøje som æstetiske og bevaringsværdige varierer. Generelt vægter de fleste landmænd dog nok jordens brugsværdi højest og anser pløjede marker for ligeså værdifulde og smukke som gravhøje. Når landmændene, der til daglig handler ud fra agrare hensyn, får trukket et arkadisk natursyn ned

over hovedet, opleves det formentlig nemt som en trussel mod den private ejendomsret. Påtvungne værdisat medfører ofte modstand. Altafgørende for forbedringen af fortidsmindernes tilstand er derfor, at der opnås en gensidig forståelse mellem forvaltning og landmænd. Det er i den forbindelse vigtigt, at landmændene oplever, at forvaltningen ikke tvinger dem til at overholde loven for lovens egen skyld, men derimod at en stor del af befolkningen finder det

vigtigt, at fortidsminderne bevares intakte. Det ideelle ville dog være, hvis landmændenes natursyn kunne påvirkes, så overholdelse af loven kom indefra og ikke som en udefrakommende påtvingelse. Kan der evt. ændres på nogle af de faktorer, der spiller ind på landmændenes natursyn?

Mulige bevaringstiltag

I Sverige har de fundet en mulig løsning på problemerne omkring fortidsmindebevaringen og det øgede plejebehov, der er opstået, fordi de fleste høje ikke længere afgræsses. I det svenske landdistriktprogram indgår KULM ("Kompetens Utveckling av Lantbrukare inom Miljöområdet"), som på natur- og kulturmiljøside drives indenfor kampagnen "Levende Landskab". Projektet startede for et par år siden og har til formål at skabe interesse, motivation og viden blandt landmænd med hensyn til beskyttelse og bevaring af kulturbærende landskabselementer og særlige naturtyper i landskabet (Jordbruksverket 2003: 5).

Projektet har to sider:

Der ydes økonomisk støtte til landmænd, der vælger at gøre en indsats for at bevare, pleje og synliggøre de kulturhistoriske levn på deres jord. Støtten kommer fra EU's landbrugsstøtte-ordninger suppleret med nationalt medtilskud.

Der skabes større viden om de kulturhistoriske levn blandt de deltagende landmænd gennem kurser, studiekredse, feltvandring og individuel rådgivning på egen jord (udarbejdning af individuelle plejeplaner) Plejeplanerne retter sig mod dem, der dyrker marken, dvs. ikke nødvendigvis mod ejeren selv. På denne måde inddrages forpagteren, landbrugsmedhjælperen eller maskinstationen.

Støtten frafalder, såfremt landmanden ikke længere opfylder sine forpligtelser, hvad angår pleje og synliggørelse. Projektet ledes af Riksantikvaren, Jordbruksverket (svarer til Skov- og Naturstyrelsen) og Lensstyrelserne (svarer til Amterne) i fællesskab. I 2002 var der 15.000 deltagere i projektet, hvoraf 5000 deltog i rådgivningskurserne; 45 % af disse ændrede herefter deres pleje (Blom 2003).

I Danmark er man også så småt ved at starte naturplaner op enkelte steder i landet. Disse kunne eventuelt udvides til at omfatte kulturhistoriske levn under det lidt bredere begreb "landskabsplaner". Der findes i

øjeblikket ingen målrettede kulturhistoriske landbrugsstøtteordninger. SFL-udpegninger (Særligt Følsomme Landbrugsområder) kan udløse MVJ-støtte (Miljøvenlig Jordbrug) til bestemte aktiviteter. Disse SFL-områder kan udpeges ud fra kulturhistoriske kriterier. Det samme gælder til en vis grad EU's artikel 33 ordning (støtte til udviklingen i landdistrikterne), som ikke kan målrettes mod et fortidsminde, men som kan udløse støtte, hvis pleje, formidling osv. kombineres. De nuværende ordninger afhænger imidlertid af, hvorvidt amterne prioriterer fortidsminderne (Hougaard Rasmussen 2004). Da kun fire amter fører fortidsmindetilsyn, er der grund til at formode, at fortidsminderne i resten af amterne nedprioriteres.

Jeg mener, at der mangler en koordineret ensartet indsats for at beskytte og pleje alle landets fortidsminder. Dette gælder i høj grad også med hensyn til formidlingen overfor lodsejerne. Ved at indføre projekt "Levende Landskab" herhjemme kunne vi jf. figur 1 påvirke både landmændenes viden om kulturhistorien og deres økonomi. Projektet imødekommer landmændenes agrare natursyn frem for blot at påtvinge dem det arkadiske natursyn, som lovgivningen repræsenterer. "Levende Landskab" i Danmark ville sikre pleje, større respekt for og bedre bevaring af fortidsminderne. Projektet kan kombineres med de danske tiltag for at skabe offentlig adgang til fortidsminderne gennem "spor i landskabet" (www.spor.dk). Bedre tilgængelighed til fortidsminderne vil vække befolkningens interesse for de kulturhistoriske levn samt give landmændene et større ansvar for bevaringen. Endelig kunne det svenske projekt udvides ved, at landbrugsprodukterne herfra kunne lanceres som særlige "kulturhistorisk venlige produkter" på linie med lanceringen af økologiske produkter. Ifølge Nygård (2003) har det danske landbrug i dag brug for nye indtægtsmuligheder og en ny rolle. Traditionelt landbrug er ikke længere den store indtægtskilde, hvilket bevirker, at landmændene må til at tænke kreativt, såfremt de vil følge med udviklingen. Det ville i denne forbindelse være fint, hvis de kunne påvirkes til at tænke i baner, der omhandler bevaring af kulturhistoriske levn.

Det vigtigste aspekt for at beskytte de fredede fortidsminder er at indse, at lovgivningen i sig selv ikke sikrer fortidsminderne mod ødelæggelse.

Derudover er det vigtigt at samle de hidtil spredte tiltag i en mere landsdækkende koordineret indsats. Netop helhedstænkning og en koordineret indsats er formentlig nøgleordene med hensyn til en bedre beskyttelse og bevaring. Spørgsmålet er, hvilken betydning strukturreformen kan få for bevaringen af fortidsminderne. Når amterne nedlægges overgår tilsynspligten til staten, som kan vælge at uddelegere den til kommunerne eller museerne. Afhængig af hvilken løsning der vælges, og hvor mange ressourcer

der investeres, kunne denne nye struktur eventuelt åbne op for mere helheds-tænkning og en mere koordineret indsats på bevaringsområdet.

For uddybning af artiklen se www.marlenesoerensen.dk eller kontakt soerensen_marlene@yahoo.dk

Litteratur

- Blom, S. 2003
Oplæg ifm. studiebesøg på Jordbruksverket i Jönköping d. 6. og 7. oktober 2003
- Hansen, S. 1988.
Skader på fortidsminder. Erfaringer fra de seneste års vedligeholdelses- og restaureringsarbejder.
Antikvariske Studier 9, s. 208-218
- Holm, M. 2002
Fortidsminder i det dyrkede land – en undersøgelse af landmænds holdning til kulturmiljøet samt en vurdering af, hvorledes de informeres om fortidsminderne.
Kandidatspeciale forhistorisk arkæologi. Upubl.
- Hougaard Rasmussen, G. 2004
Vejle Amt. Pers. comm. d. 17/5 2004
- Jordbruksverket 2003
Handledning för upprättande av skötselplaner inom KULM-
verksamheten. Levande Landskap. Riktlinjer och metodik.
Jönköping
- Kristiansen, K. 1985
Fortidsmindebevaring i Danmark.
Antikvariske Studier 7, s. 142-162
- Matsen, B. 2001
Ude på landet. Landbrugssamfundet mellem idyl og industri.
Haslev
- Nygård, T 2003
Sjællandske Familielandbrug.
Oplæg ifm. studiebesøg på Jordbruksverket i Jönköping d. 6. og 7. oktober 2003
- Rothenborg, M. 2004
Man pløjer da gravhøje.
Politiken, 27/4 2004, 2. sektion, s. 1 og 4
- Schmitt, P. 1986
Back to nature – the Arcadian myth in Urban America.
Baltimore
- Watkins, S. H. 2003
Statistik over fortidsmindetilsynet på Langeland. –
arbejdsområde 10 og 11. Upubl.